

УДК 02+655](477)(092)

*Ганна Масовер,
науковий співробітник
відділу наукового редагування
бібліографічної інформації
Книжкової палати України*

Родина Алчевських на бібліотечній та видавничій ниві

Серед великої когорти славних людей землі харківської яскравими зірками сяють імена сім'ї Алчевських, яка залишила помітний слід у вітчизняній культурі.

Подружжя Алчевських — Христина Данилівна і Олексій Кирилович — приїхали до Харкова в 1862 році одразу після вінчання і невдовзі увійшли до кола прогресивної громади міста. В їхньому домі завжди звучали шевченківське слово і рідна українська пісня. З часом сім'я стала великою — народилися чотири сини і дві доньки...

У травні 1862 року Христина Данилівна відкрила на власні кошти першу жіночу недільну школу для дорослих, яку невдовзі закрили. Ентузіастка продовжила заняття на своїй квартирі, а організована нею школа проіснувала майже піввіку. У 1871 році в ній навчалося 154 учениці і працювало 22 викладачі. Доречно зазначити, що замолоду в цій школі учителював відомий український письменник, видавець і громадський діяч Б. Грінченко. Почесним піклувальником стала А. Вернадська (мати майбутнього президента Академії наук України). Навчання у школі проводилося у вихідні та святкові дні з десятої до чотирнадцятої години у приміщенні першого повітового училища. Школа мала вісім класних кімнат, зал, кімнату музею й бібліотеку (зараз в цьому будинку виставкові зали художнього музею). Одним із засобів розповсюдження досвіду роботи недільних шкіл були виставки. Початок їм поклала Всесвітня виставка у Парижі (1889). Харківська школа експонувала два томи "Що читати народові?", укладені Х. Алчевською у співпраці з учителями, та інші твори і праці, які давали уявлення про діяльність цього закладу.

Із звіту Харківської приватної жіночої недільної школи за 1892—1893 навчальний рік дізнаємося, що ідея створення посібника для навчання дорослих — "Книги для дорослих" — виникла на початку 1890-х років. У перший рік навчання вона призначалася для учнів, які вивчали буквар. У цьому випуску розміщені художні твори, науково-популярні матеріали, оповідання, байки, вірші, народні пісні, прислів'я тощо. У книзі для другого року навчання матеріали згруповані за такими розділами: ботанічний, зоологічний, географічний, історичний, літературний. Для третього — за розділами: географічний, історичний, з фізики, хімії і технології, гігієни, азбуки законодавства, літератури. Найбільший з розділів — літературний. Усього до "Книги для дорослих" увійшло 175 художніх творів або уривки з них. Принцип навчання передбачав пояснювальне читання, бесіди з використанням наочності. Над створенням "Книги для дорослих" працювала комісія, що складалася з 84 осіб, серед яких були вчителі та вчені міста, зокрема Д. Багалій, М. Бекетов, А. Краснов, В. Данилевський та інші. Перше видання вийшло друком у 1899 році і перевидавалося 17 разів.

У 70—80-ті роки Х. Алчевська-старша неабияку увагу приділяла позакласній роботі, насамперед позакласному читанню, розробила метод вивчення читацьких інтересів. При школі було створено бібліотеку й розроблено спеціальні правила користування нею. У листі до Л. Толстого Христина Данилівна розповідала: перш ніж книга надходила до читачів, її рецензували, а рецензії слухали на педагогічному засіданні. Після того, як книгу прочитали учениці різного віку й різного розвитку, вчителі з'ясували, чи сподобалося їм прочитане, що вони зрозуміли. Все це занотовувалося в шкільних зошитах. На основі численних відгуків був укладений покажчик книг для народного й дитячого читання "Что читать народу?" в 3-х томах (т. I — 1888, т. II — 1889, т. III — 1906). Покажчик високо оцінили Л. Толстой, Ф. Достоевський, А. Чехов, С. Ковалевська, С. Степняк-Кравчинський, М. Горький. Принагідно варто зазначити, що Христина Данилівна Алчевська листувалася й зустрічалася особисто з багатьма з них, а також з іншими відомими людьми: І. Тургенєвим, Г. Успенським, Елізою Ожешко, М. Павликом, В. Короленком, І. Франком.

У покажчику було відображено твори російських авторів, а також й Т. Шевченка, І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, І. Франка, Панаса Мирного, Ю. Федьковича, П. Грабовського, В. Стефаника, М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших. У третьому розділі "Видання для народу українською мовою" рекомендуються твори саме українських письменників, а також 300 найвідоміших українських пісень. Не лише цим виданням, а й усією своєю діяльністю педагог обстоювала любов до рідного слова, забороненого у царській Росії Валуєвським циркуляром та Емським указом, прагнула донести до учениць найкращі зразки української літератури XIX — початку XX ст.

Вихід у світ покажчика "Что читать народу?" сучасники вважали "надзвичайним явищем", а саме видання "розумною книгою", розглядали її як цінне джерело, за допомогою якого знайомство з кращими творами всесвітньої літератури стало більш доступним та систематизованим. Голова Французької ліги освіти Жан Массе на конгресі приватної ініціативи в справі народної освіти в Парижі назвав два томи "Что читать народу?" "трофеями призейної ініціативи" в справі народної освіти. За покажчик "Что читать народу?" школа одержала вищу нагороду. Христину Данилівну обрали віцепрезидентом Міжнародної ліги освіти. У 1879 році на власні кошти Христина Данилівна збудувала однокласну земську школу в с. Олексіївка Катеринославської губернії (нині Луганська область) і фактично стала її попечителькою. Свої педагогічні погляди й досвід практичної роботи вона висвітлювала в праці, присвяченій цій події, "История открытия школы в с. Алексеевке Михайловской волости" (1881), а

також в інших: "Островский в применении к чтению в народе" (1887), "Сельские очерки", "Лермонтов в деревне" (1894), "Полгода из жизни воскресной школы" (1895), "Передуманное и пережитое" (1912). Значний інтерес викликають і її неопубліковані рукописи, щоденники, листи, плани уроків, конспекти.

На виставках, організованих Московським комітетом грамотності (кінець 1895), та під час роботи другого з'їзду діячів з технічної та професійної освіти (кінець 1895 — початок 1896) демонструвалися наочні посібники, картки, діаграми, фотографії з Харківської школи Х. Алчевської-старшої, а також матеріали, що характеризували навчальний процес та роботу шкільної бібліотеки.

У 1895—1906 роках Христина Данилівна співпрацювала з прогресивною російською газетою "Школа и жизнь", де було надруковано її статті, зокрема "Школьные праздники", у якій йшлося про ставлення до народної творчості та літератури в школі. Вона також є автором багатьох статей у журналах "Русская мысль", "Северный вестник", "Детское чтение" та "Рідний край". Христина Данилівна Алчевська — ініціатор видання "Хроніки недільних шкіл", яку друкував журнал "Русская школа" (1897—1907). Ця дивовижна жінка, чудовий педагог і взагалі непересічна особистість є прикладом самовідданої праці та вірного служіння народові, людиною, що сприяла розвитку тогочасної національної освіти та підняла її на якісно новий рівень. Видатна вчителька була членом багатьох освітніх товариств і одержала золоті медалі Московського та Петербурзького комітетів грамотності.

Значний внесок у розвиток української культури зробив і син Алчевських Григорій Олексійович, котрий створив кілька струнних аматорських оркестрів, якими сам керував, пізніше допомагав влаштовувати концерти брата Івана. Відомий Г. Алчевський і як композитор: він написав кілька романсів, серед яких "Чого мені так тяжко" (слова Т. Шевченка), "Безмежне поле" (слова І. Франка), "Стояла я та слухала весну", "Не дивися на місяць весною" (слова Лесі Українки), "Душа — це конвалія ніжна" (слова Христини Алчевської, сестри композитора). Григорій Олексійович є автором навчальних посібників "Вокальная техника в ежедневных упражнениях" та "Таблицы дыхания для певцов и их применение к развитию основных качеств голоса" (1907, 1908), які набули широкої популярності й тричі перевидавалися, а серед спеціалістів вони популярні й нині.

Ще один син Алчевських, Микола Олексійович, також займався питаннями освіти. Після закінчення гімназії вчився на юридичному факультеті Харківського університету, деякий час був присяжним повіреним, викладав латинь, мав хист до літератури. У 1919 році він видав у Харкові один із перших радянських підручників для дорослих — "Рабоче-крестьянский букварь". Микола Олексійович брав активну участь у ліквідації неписьменності в нашій країні, а потім

вчителював у різних школах Харкова, зокрема в Журавлівці, де викладав українську і російську мови.

Перші літературні твори Христини — молодшої дочки родини Алчевських, побачили світ у 1903 році. Активно друкувалася у тодішній періодиці: на сторінках "Хлібороба", "Літературно-наукового вісника", "Вільної України", "Нової громади", "Рідного краю", "Зорі", в альманахах "Розвага", "Терновий вінок", "В неволі", в жіночому часописі "Мета", у "Бджолі", "Раді", "Промені", "Шляху". На революційні події 1905 року молода поетеса відгукнулася віршами "Гей, на бій!", музику до яких склав брат Григорій. До 50-ї річниці з дня смерті Т. Шевченка Христина-молодша написала поезію "Співець великий, син народу" та інші твори, що увійшли до її збірки "Вишневій цвіт" (1912). Протягом 1907—1917 років вийшли друком поетичні збірки Х. Алчевської: "Туга за сонцем", "Пісні життя", "Моєму краю", "Пробудження". За радянської доби її вірші, а також переклади творів Беранже, Вольтера, Гюго, Ж. Верна, Л. Толстого друкувалися в журналах "Червоний шлях" та "Всесвіт". У 1909—1911 роках Христина Олексіївна була активною авторкою журналу "Українська хата", що п'ять років виходив у Києві (1909—1914) і на сторінках якого друкувалися М. Рильський, П. Тичина, М. Філянський, М. Чернявський, М. Шаповал, М. Вороний, Олена Журлива, М. Семенко, Марія Підгірянка, Г. Чупринка, Б. Лепкий, Я. Мамонтів, Олександр Олесь, В. Пачовський, П. Карманський та інші.

Майже весь свій час Х. Алчевська віддавала недільній школі, допомагаючи матері. Христина Олексіївна була знайома і листувалася з Лесею Українкою, О. Кобилянською, М. Коцюбинським, А. Барбюсом. Дружні стосунки вона підтримувала з Г. Хоперською, з якою працювала у закладах освіти після 1917 року, брала участь у роботі редколегії молодіжного часопису "Червона калина". У цьому виданні працювали академік М. Сумцов, а також син Каменяр Т. Франко. У часописі друкував свої твори Василь Блакитний, а сама Х. Олексіївна опублікувала тут навіяну легендами "Південну казку", переклади пушкінського послання декабристам у Сибір та відповіді декабристів поетові. У 1929 році Х. Алчевська видала спогади про брата Івана "Співак з душою геттінгенською". Остання її праця, драматична поема "Луїза Мішель", вийшла окремою книжкою в 1930 році. Інтимна та громадянська лірика Х. Алчевської є значним художнім внеском до скарбниці української літератури. Не випадково 100-річчя від дня народження Х. Алчевської-молодшої було внесено до переліку знаменних дат ЮНЕСКО (1982).

Родина Алчевських — талановиті представники української інтелігенції, які відіграли унікальну роль в історії української культури і залишили помітний слід в нашому минулому.

Надійшла в редакцію 27 квітня 2012 року